

*Крижановська Н. В.,
аспірант*

Запорізького національного університету

ТРАДИЦІЙНІСТЬ І НОВАТОРСТВО СЮЖЕТНО-КОМПОЗИЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИЧНИХ РОМАНІВ ХХІ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті подано огляд сюжетно-композиційних моделей українських історичних романів ХХІ ст. Простежено синтез традиційних і новаторських сюжетно-композиційних моделей, окреслено композиційні текстуальні і надтекстуальні елементи.

Ключові слова: композиція, сюжет, історичний роман, альтернативна історія.

Українські історичні романи початку ХХІ ст. є складним художнім явищем, своєрідною скарбницею духовного багатства нації. Автори історичних романів актуалізують найгостріші питання та проблеми сучасного суспільства через інтерпретацію історичних фактів минулого, збагачують художні прийоми зображення, урізноманітнюють тематику і проблематику творів. До того ж у романах ускладнюються форми викладу, композиційні прийоми, поетика.

На початку ХХІ ст. в українській літературі з'являються історичні романи та їх різновиди, серед яких: «Вірую» Ю. Хорунжого, «Іван Богун» Ю. Сороки, «Залишенець. Чорний Ворон» В. Шкляра, «Із сьомого дна» Я. Бакалець, Я. Яроша, «Срібний павук» В. Кожелянка тощо. Історико-біографічний роман Ю. Хорунжого «Вірую» став предметом вивчення дисертаційного дослідження А.М. Меншій: «Романи Юрія Хорунжого і українська історико-біографічна проза 60-90-х років ХХ ст.», де автор дослідив композиційну структуру роману, проаналізував своєрідність творчої манери Ю.Хорунжого у трансформації документально-фактографічних джерел. У статті «Інтертекстуальність у романі В. Шкляра «Чорний Ворон» В.Ф. Шевченко дослідив роль міжтекстових зв'язків у романі, форми і функції інтертекстуальності в ньому. О.В. Романенко у статті ««Чорний Ворон» Василя Шкляра: між високою і масовою літературою», аналізує жанрово-стильові особливості роману. З.В. Шевчук у своїй дисертаційній роботі «Засоби моделювання історії в постмодерній українській прозі» визначає роман «Срібний павук» В. Кожелянка як альтернативний історичний.

Актуальність даної статті продиктована відсутністю системного аналізу сюжетно-композиційних моделей вищезгаданих романів.

Метою статті є дослідження сюжетно-композиційних моделей історичних романів: «Вірую» Ю. Хорунжого, «Іван Богун» Ю. Сороки, «Залишенець. Чорний Ворон» В. Шкляра, «Срібний павук» В. Кожелянка.

У зв'язку з тим, що в сучасному літературознавстві існують різні інтерпретації терміну «компози-

ція», запропоновані В. Кожиним, Л.Тимофєєвим, С. Калачовою, В. Халізеєвим та ін., вважаємо за потрібне наголосити, що у своїй статті ми опираємося на дефініції, сформульовані Р.Т. Гром'як. Композиція, за його визначенням, – це «...побудова твору, доцільне поєднання всіх його компонентів у художньо-естетичну цілісність, зумовлену логікою зображеного, представленого читачеві світу, світоглядною позицією, естетичним ідеалом, задумом письменника, канонам, нормами обраного жанру, орієнтацією на адресата» [1; 371].

Сюжет, у свою чергу, визначено як «динамічний аспект твору, ланцюг зображуваних подій, у тому числі й переживань, думок» [1; 666].

У даній статті розглядаються композиційні доміанти, своєрідність сюжетних компонентів, новаторство і традиційність сюжетно-композиційних моделей. Окреслюються особливості включення в конкретно-історичний тип оповіді елементів умовності, міфу, притчі, символіки, фантастики, суб'єктивних розповідних ситуацій тощо.

До надтекстуальних елементів композиції належать: пролог, заголовок, епіграф, передмова, післямова, дедикація, епілог. Традиційно такі надтекстуальні елементи використовуються в історичних романах ХХІ ст. У пролозі зазвичай концентрується авторський задум, він готує читача до розвитку подій. Це може бути, як наприклад у романі «Залишенець. Чорний Ворон» В. Шкляра, уривок з пісні: «Тобі зозуля навесні Кувала щастя, а мені Вороння каркало сумне, – Забудь мене, забудь мене...» [2]. Такий пролог налаштовує читача на трагедійне розгортання подій. Пролог може бути написано у формі подяки на початку твору, як у романі «Срібний павук» В. Кожелянка: «Автор складає щирі подяки кандидату історичних наук Олександрі Масану за написання цієї книги» [3;2]. Юрій Сорока в пролозі до роману «Іван Богун» звертається до інтертекстуальності, цитуючи Тараса Шевченка: «Все йде, все минає – і краю немає. Куди ж воно ділось? Відкіля взялось? І дурень, і мудрий нічого не знає. Живе...умирає...одне зацвіло, А друге зав'яло, навіки зав'яло...» [4; 6]. Цікавим є епілог у романі «Залишенець. Чорний Ворон» В. Шкляра: «Від автора», де письменник розповідає про те, як «повелася доля з іншими?». У романі Юрія Хорунжого «Вірую» також прологом виступають рядки з народної пісні: «Не піду за того, що пером пише, Бо прийде додому і злим духом дише...» [6; 5]. Таким чином, традиційно в історичних романах ХХІ ст. пролог не лише вира-

жає мотив роману, налаштовує читача на відповідний настрій у прочитанні твору, а й поєднує з народною творчістю.

Одним із найважливіших чинників композиції є сюжет. У композиції розрізняють сюжетні й позасюжетні елементи, які визначають особливості викладу матеріалу. У сучасних українських історичних романах традиційно виділяють позасюжетні елементи, які уповільнюють досить інтенсивний розвиток подій. До однієї з особливостей історичних романів початку ХХІ ст. відносимо те, що їх зміст є невеликим за обсягом. Серед аналізованих творів лише роман Юрія Сороки «Іван Богун» є діалогією. Саме тому події у сюжеті досить швидко розгортаються. В окреслених романах використовуються такі позасюжетні елементи: вставні епізоди (уривки з документів «Залишенець. Чорний Ворон»), історичні сцени (епізоди битв «Іван Богун»), екскурси в минуле (спогади про минуле «Із сьомого дна»), алюзії («Срібний павук»), психологічних ретроспекцій («Вірую») тощо.

Крім того, такі традиційні елементи сюжету, як експозиція, зав'язка, розвиток подій, кульмінація, розв'язка, також характерні для романів ХХІ ст. Щоправда не завжди в такій послідовності, адже автори романів, надаючи певної гостроти або інтриги сюжету, часто змінюють логічну послідовність подій.

Зразком традиційної побудови сюжету є роман-діалогія Юрія Сороки «Іван Богун», де автор зображує головного героя від дитинства до самої смерті. Роман складається з двох частин, у першій розповідається про дитинство на батьківському хуторі, становлення Івана як воїна-захисника. Події розвиваються хронологічно, тобто хронотоп роману лінійний. Фабула роману також послідовно побудована. У другій частині роману розповідається про події з життя Івана Богуня починаючи з 1647 року і до його смерті. Історичний роман «Іван Богун» можна охарактеризувати як традиційний, адже автор максимально правдиво намагається змалювати не лише головного героя, а й відповідну історичну епоху, опираючись на достовірні джерела. Майстерно Юрій Сорока поєднує історичну правду з художньою, зображаючи юнацькі роки життя Богуня і становлення його як воїна-козака. У романі доцентрове зображення подій та персонажів, навколо головного героя розгортаються історичні дії, моделюється решта персонажів. Тому композиційною домінантою також можна визначити головного героя Івана Богуня. Послідовність подій переривається досить детальним описом тогочасної реальності (опис побуту, опис корчми, хутору, маєтку тощо), картинами боїв, Визвольної війни тощо. Отже, у романі Юрія Сороки «Іван Богун» переважають традиційні сюжетно-композиційні моделі.

На відміну від попередньо аналізованого твору, роман В. Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон» поєднує традиційність і новаторство у відтворенні історичної епохи. Події роману торкаються малодослідженого періоду в історії України – повстанська діяльність холодноярівців з 1921 по 1925 рр. Описуючи на початку роману похорон Веремія, отамана холодноярівців, письменник протягом сюжету знайо-

мить з його життям і діяльністю, тим самим порушуючи логічність викладу подій. До того ж, розповідь автора і оповідь отамана Чорного Ворона взаємопереплітаються, тобто лінійність зображення подій також відсутня. Фабульний художній час розгортається навколо життєвих фактів головного персонажа у хронологічній послідовності.

Крім того, цікавим композиційним рішенням є введення в текст роману уривків документальних видань, мемуарних книг, документів Галузевого державного архіву СБУ. Подібна інтертекстуальність виправдана ідейним задумом письменника надати максимальної реалістичності трагічним подіям 20–30-х рр. ХХ ст. Як вважає В.Ф. Шевченко: «...В. Шкляр поновив природу художнього конфлікту, структуру історичного роману, засоби характерології та вираження авторської позиції... Крізь взаємодію різних видів інтертекстуальності переосмислюється низка важливих аспектів переходу історичних романів на якісно новий рівень...» [7; 217].

У романі є символічне зображення птаха – чорного ворона, який протягом усього сюжету є свідком критичних подій у житті отамана Чорного Ворона. Епітет «чорний» також символічний, адже пронизує всю тканину роману: Чорний Ворон, чорний птах, чорний прапор загону холодноярівців тощо.

Традиційно в романі розгортається декілька сюжетних ліній: боротьби українських патріотів проти влади Радянського Союзу, життя і особиста боротьба отамана Чорного Ворона, лінія кохання і взаємовідносин Чорного Ворона і Тіни, сюжетна лінія трагічної долі Ганнусі і матері Веремія. Багатолінійність сюжету, досить розгалужена система образів, стрімкий розвиток подій – все це вказує на пригодницький характер роману. Події сюжету розгортаються то швидко, то пригальмовуються спогадами головного персонажа, фольклорними відступами (фрагментами народних пісень, приказок, прислів'їв).

Отже, у романі Василя Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон» традиційно композиційні елементи майстерно поєднуються з новаторськими (інтертекстуальність), фабульна лінійність порушується вкрапленням уривків документів, тощо.

Історико-біографічний роман Юрія Хорунжого «Вірую» композиційно складається з трьох частин: «Лечу навстріч», «Високої незгоди біль», «Пуститися себе». У перших двох новелах оповідь ведеться від імені головного персонажа – Михайла Грушевського. Діалог-сповідь головного героя синтезує внутрішні психологічно і філософсько забарвлені монологи і діалоги, з яких читач дізнається про життя та діяльність Грушевського [8]. Новаторським прийомом у романі є введення самого автора у третій новелі «Пуститися себе», який розповідає про інтерпретацію діяльності Грушевського тогочасною владою. Так автор вводить у сюжетну канву всього роману власні суб'єктивні оцінки досягнень Михайла Сергійовича: «Не тільки найбільший історик, але й найвизначніша особистість з українців у двадцятому столітті». Цими словами і підсумовує Юрій Хорунжий зміст роману. Отже, структурно роман

Юрія Хорунжого «Вірую» є складним і має досить динамічний сюжет.

Динамічність сюжету зумовлена поєднанням двох видів нарації (сповідь головного персонажа і оповідь автора), порушенням сюжетної хронології. Михайло Сергійович фрагментарно пригадує моменти свого життя не завжди дотримуючись послідовності хронотопу. Наприклад, перша частина «Лечу навстріч» хронологічно обмежується ніччю на польсько-радянському кордоні. За цей період Грушевський пригадує роки навчання, родину своїх батьків, перше кохання і т.д. Фабула роману при цьому послідовна, але факти з біографії історика і науковця подано окремими фрагментами, які найповніше і найточніше передають особливості формування його постаті. На відміну від фабули, часовий континуум по-різному формується в сюжеті роману. Якщо у першій частині роману події з життя Грушевського не опираються на часову хронологічність, то у другій частині події описуються по роках від 1931 до 1934 рр.

У новелі «Високої незгоди біль» оповідь будується на достовірних фактах, Ю. Хорунжий послуговується документальними матеріалами слідчої справи Михайла Сергійовича з метою надати більшої достовірності оповіді [8]. Композиційною домінантою можна вважати головного героя, адже засобами внутрішнього діалогу не лише розкриваються його особисті почуття, а й стають відомі взаємини з І. Франком та С. Єфремовим, зображується ціла історична епоха «...відтворюються складні суспільно-політичні проблеми доби через безпосереднє дослідження місця й ролі в ній М.Грушевського» [8;16].

У романі письменник вводить прийом аллюзії: сон-зустріч Михайла Грушевського з Максимом Кривонісом, в якому історик веде діалог зі свідком часів правління Богдана Хмельницького. З цієї розмови читач отримує нове прочитання історичного факту – підписання Зборівської угоди. Подібні фрагменти, як сон-зустріч, внутрішні психологічні діалоги з «другом-ворогом» створюють композиційну мозаїку.

Отже, композиція набуває мозаїчного характеру, А.М. Меншій називає такий прийом «кінематографічним», до якого автор звертається з метою повнішого і точнішого висвітлення образу головного персонажу [8].

Підсумовуючи, зазначимо, що в романі Юрія Хорунжого «Вірую» простежується синтез традиційних і новаторських сюжетно-композиційних моделей.

Як було вказано на початку статті, роман В. Кожелянка «Срібний павук» відноситься до альтернативної історії, що, в свою чергу, визначає особливості побудови сюжету твору. А точніше, події роману розгортаються на історичному тлі, при цьому історичним фактам автор відводить другорядну роль, надаючи змісту нехарактерного розважального характеру. Події розгортаються в Чернівцях у передвоєнний період, а головними персонажами виступають не історичні особи, а вигадані художні персонажі – чернівецькі детективи Кароль Штефанчук і Гельмут Гартель. На відміну від попередньо аналізованих творів, у романі

«Срібний павук» автор не опирається на достовірні факти чи документи. Натомість у сюжет вводиться біблійно-міфологічна історія про «тридцять срібних монет», візії про різні культури і нації, які слугують образом зв'язку часів, адже навколо них розгортаються події. Як і в попередніх творах, у романі «Срібний павук» наявні усі композиційні елементи. Сюжет роману досить динамічний, має пригодницький характер, який переривається досить детальними картинками опису міста, його архітектури, ресторанів, готелів. Крім того, В. Кожелянко детально описує зовнішній вигляд, одяг, мову та звички персонажів.

Роман складається з декількох сюжетних ліній: життя і діяльність Кароля і Гельмута, розвиток «любовного трикутника», історичні події (передвоєнного часу, в період Другої світової війни), міфологічні ретроспекції, пов'язані з релігійною сектою дуалістів катарів.

У цілому, роман зацікавлює і захоплює читача, інформаційно ускладнюючи сюжетно-композиційну модель твору.

Отже, сюжетно-композиційні моделі історичних романів ХХІ ст. поєднують традиційні й новаторські елементи. Традиційно в романах простежується багатолінійність сюжету, події розгортаються на тлі важливих або переламних історичних подій. Композиційні текстуальні і надтекстуальні елементи широко використовуються авторами при побудові тексту. У романах початку ХХІ ст. зустрічається хронологічна форма подієвої композиції («Іван Богун», «Срібний павук», «Залишенець. Чорний Ворон»), монтажна («Вірую»). Композиційними домінантами виступають як головні персонажі, так і міста, історичні події, навколо яких розгортається сюжет. У романах часто порушується лінійний плин часу елементами інтертекстуальності, умовності, міфу, символіки, фантастики, суб'єктивних розповідних ситуацій. Резюмуючи відзначимо, що історичні романи початку ХХІ ст. – яскраве явище сучасності, справжня скарбниця духовного багатства нації.

Література:

1. Гром'як Р.Т. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: ВП «Академія», 1997. – 752 с.
2. Шкляр В.М. Залишенець. Чорний Ворон [Текст]. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. – 384с.
3. Кожелянко В. Срібний павук [Текст] / Василь Кожелянко. – Львів: Кальварія, 2004 – 130 с.
4. Сорока Ю.В. Іван Богун. У 2 т. Т.1 / Худож.-оформлювач Є.В. Вдовиченко. – Харків: Фоліо, 2010. – 315 с. – (Історія України в романах).
5. Сорока Ю.В. Іван Богун. У 2 т. Т.2 / Худож.-оформлювач Є.В. Вдовиченко. – Харків: Фоліо, 2010. – 539 с. – (Історія України в романах).
6. Хорунжий Ю. Вірую / Ю. Хорунжий. – К.: Школа, 2009. – 428 с.: іл. – (Україна кризь віки).
7. Шевченко В.Ф. Інтертекстуальність у романі В. Шкляра «Чорний Ворон» / В.Ф. Шевченко // Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Філологічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. – № 4. – 268 с.
8. Меншій А.М. Романи Юрія Хорунжого і українська історико-біографічна проза 60-90-х років ХХ ст. / А.М. Меншій // Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.01; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2003. – 20 с.

Крыжановская Н. В. Традиции и новаторство сюжетно-композиционных моделей украинских исторических романов XXI в.

Аннотация. В статье рассматриваются сюжетно-композиционные модели украинских исторических романов XXI ст. Прослеживается синтез традиционных и новаторских сюжетно-композиционных моделей, анализируются текстовые и надтекстовые элементы.

Ключевые слова: композиция, сюжет, исторический роман, альтернативная история.

Kryzhanovska N. Traditions and innovations in the plot-and-composition models of Ukrainian historical novels of the XXI century

Summary. The article deals with the plot-and-composition models of Ukrainian historical novels of the 21st century. Synthesis of traditional and innovative models is described, textual and intertextual elements are analyzed.

Key words: composition, plot, historical novel, alternative history.